

Deze gegevens zijn wat grasduinend tussen de verschillende artikelen opgepikt. Het is jammer dat in een concluderend artikel de 'urbanisatiegraden' van beide regio's niet naast elkaar geplaatst zijn. Morsa zoekt de verklaring voor de Waals-Vlaamse verschillen in de hypothese dat het Zuid-Oosten van België vóór 1800 buiten de invloedssfeer van het kapitalisme is gebleven, een gegeven dat het meer 'verticale' dan 'horizontale' wegennet in de Zuidelijke Nederlanden als oorzaak heeft (475-766).

Van Uytven signaleert een grote achterstand van de Belgische stadshistoriografie op het terrein van het onderzoek naar stedelijke netwerken (29). Kooij constateert terecht dat uit deze bundel blijkt dat het met die achterstand nog wel meevalt. Weliswaar gaat het hier vooral om het onderzoek naar systemen van centrale plaatsen en minder om studies betreffende stedelijke netwerken, maar een dergelijke inductieve werkwijze — de netwerken zijn immers grootschaliger dan de systemen van centrale plaatsen — is juist in dit stadium te prefereren, aldus Kooij (518).

Concluderend kan gezegd worden dat het colloquium en deze bundel het Belgische onderzoek betreffende stedelijke netwerken in één klap min of meer op gelijke hoogte met het Nederlandse gebracht heeft. In Nederland bijvoorbeeld is Clé Lesger een van de weinigen die zich voor een analyse van centrale plaatsen in middeleeuwen en vroeg-moderne tijd interesseert⁴. Als er al sprake is van een achterstand dan moet die aan Nederlandse kant gezocht worden. En wel op het terrein van de sponsoring van historisch onderzoek door het bedrijfsleven. Wordt het immers niet hoog tijd dat er ook in Nederland een bedrijf of bank opstaat met dezelfde 'maecenatische' instelling als het Gemeentekrediet in België?

Harry S. J. Jansen

1 J. de Vries, 'Barges and capitalism. Passenger transportation in the Dutch economy 1632-1839', *AAG Bijdragen*, XXI (1978) met name 347-354.

2 Met uitzondering van het Franstalige deel.

3 J. de Vries, *European urbanization 1500-1800* (Londen, 1984).

4 C. Lesger, *Hoorn als stedelijk knooppunt. Stedensystemen tijdens de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Hoom, 1990). Paul Klep houdt zich meer met netwerkanalyses bezig. Zie P. M. M. Klep, 'Het Brabants astedensysteem en de scheiding der Nederlanden 1565-1650', *Bijdragen tot de geschiedenis*, LXXIV (1990) 101-130 en *idem*, 'Urban decline in Brabant. The traditionalization of investments and labour (1374-1806)', in: H. van der Wee, ed., *The rise and decline of urban industries in Italy and the Low Countries [Late Middle Ages - Early Modern Times]* (Leuven, 1988).

O. Moorman van Kappen, ed., *Les juridictions supérieures. Actes des journées internationales tenues à Leeuwarden du 20 au 23 mai 1993* (Rechtshistorische reeks van het Gerard Noodt instituut XXXII; Nijmegen: Gerard Noodt instituut, 1994, vii + 118 blz., ISBN 90 71478 32 7).

De vereniging van rechtshistorici uit de Benelux en Noord-Frankrijk, de 'Société d'histoire du droit et des institutions des pays Flamands, Picards et Wallons', wijdde haar jaarlijkse bijeenkomst in mei 1993 aan de met hogere rechtspraak belaste colleges. Van de dertien voordrachten vielen er acht binnen het thema; hun teksten — van ongelijke diepgang, omvang en reikwijdte — vullen dit boekje. Dat gewesten als Vlaanderen, Brabant en Holland daarin ontbreken, zal samenhangen met het enige maanden eerder in Tilburg gehouden colloquium 'Hoven en Banken in Noord en Zuid', waarvan de handelingen in 1994 bij Van Gorcum te Assen verschenen zijn (B. C. M. Jacobs e. a., ed.). Kortheidshalve paraphraseer ik van enige bijdragen

slechts de titel, terwijl ik aan andere iets meer aandacht schenk. In 'Le Grand Conseil de Malines de 1580 à 1590' geeft C. Douxchamps-Lefèvre een voorproefje op de publikatie van de 676 geëxtendeerde sententies uit deze periode. Mevr. M. van de Vrugt somt in acht bladzijden de lotgevallen op van enkele te Utrecht residerende rechtscolleges, vanaf de Schive van David van Bourgondië tot het provinciaal gerechtshof, opgeheven in 1877, terwijl Florence Carré een Franse wet uit 1824 bespreekt, die de positie van de rechter versterkte ten opzichte van de jury en de uitvoerende macht. De in 1668 door Lodewijk XIV in het ingelijfde Doornik opgerichte (in 1686 tot parlement verheven) Souvereine Raad vormt het voorwerp van twee chronologisch op elkaar aansluitende bijdragen, tezamen 47 bladzijden beslaande: J. Lorgnier, 'La justice du roi soleil dans les anciens Pays-Bas. Organisation de la justice dans le ressort du Conseil souverain de Tournai [1668-1686]' (met een zeer omvangrijk notenapparaat), en R. Martinage, 'Quelques aspects des relations du pouvoir royal et du Parlement de Tournai au début de son existence [1689-1699]'. Lorgnier toont aan, hoe het beginsel van assimilatie aan Frankrijk de hoeksteen was van Lodewijks rechterlijke organisatie in de voormalige Nederlanden, een steen ook, waartegen het gewestelijk particularisme zich langzaam stuk wreef (29). Martinage laat daarbij zien, dat de koning de in de capitulatieverdragen vastgelegde verplichting om de lokale wetten en gebruiken — ook die terzake van de rechtspositie van de rechters — te respecteren, niet volledig wilde negeren, maar wel verwachtte dat deze laatsten zich onderwierpen aan zijn interventies in civiele en criminele processen.

Eveneens twee bijdragen betreffen het Hof van Friesland in Leeuwarden. Mevr. B. Hempenius-van Dijk stipt in een beknopte studie over de vorming van de jonge advocaten ten tijde van de Republiek drie punten aan (67-73): dat jonge advocaten sinds 1544 gedurende het eerste jaar na hun admisie tot de balie onder de patronage van een oudere confrater stonden; dat de kloof tussen de academische (romeinsrechtelijke) opleiding en de rechtspraktijk mede overbrugd werd door het zeer populaire boekje *Advocatus* van Jacob Bouricius (eerste druk 1606), waarin de gang van de civiele procedure voor het Friese Hof werd uiteengezet, maar ook de beroepsethiek der advocatuur een plaats vond; en *tertio*, dat één Francker hoogleraar, Elias Wigeri, van 1765 tot 1780 het ambt bekleedde van *professor praxeos*, dus van professor in de procespraktijk. Er zijn collegedictaten bewaard gebleven. Een korte notitie schreef A. H. Huussen jr. over hetzelfde Hof als 'Collège de Conciliation' (75-79). Het archief van het Hof (in het RA te Leeuwarden) bevat een serie registers van het verhandelde in zijn zogenaamde Vertrekkamer (1734-1811). Daar werden alle mogelijke kleinere zaken door twee raadsheren mondeling afgedaan. Huussen onderzocht de familierechtelijke affaires en werd gefrappeerd door de toon die de raadsheren aansloegen: niet die van strenge rechters doch die van vaders die een standje uitdelen en verzoening tot stand willen brengen. Hij denkt dat dit nieuw paternalisme ontstond onder invloed van de Verlichting, maar ook tengevolge van het verslappen van de *censura morum* in de gereformeerde kerk (78).

Hoogst interessant voor Noord-Nederland is het artikel van Sylvie Humbert-Convain over het 'Cour prévôtale des douanes', dat van 1811 tot 1814 in Valenciennes zetelde (91-108). Deze uitzonderingsrechtbank had exclusieve bevoegdheden in douane-aangelegenheden in het Noordwesten van Napoleons keizerrijk, trad op als appèlgerecht voor de gewone douanerechtbanken van onder andere Antwerpen, Groningen en Utrecht en berechte (op milde wijze) in eerste instantie de gevallen van smokkelarij.

G.J. van Gelder, E. de Moor, ed., *Eastward bound. Dutch ventures and adventures in the Middle East* (Orientations II; Amsterdam-Atlanta, GA: Rodopi, 1994, 178 blz., f60,-, ISBN 90 5183 717 8).

Volgens de titel gaat het bij deze bundel om een verzameling van tochten en avonturen door Nederlanders in het Midden-Oosten. Bij nadere beschouwing beperken de bijdragen zich echter niet tot Nederlandse reisonderingen maar wordt, in veel bredere zin, aandacht besteed aan het tweeslachtige karakter van de toenemende westerse betrokkenheid bij het Midden-Oosten van 1600 tot aan heden. Waarom tweeslachtig?

In ieder geval niet omdat de auteurs van deze tweede bundel uit de reeks *Orientations* zouden worstelen met een gevoel van schuld en onbehagen ten aanzien van de hegemoniale positie die westerlingen langzaam maar zeker in het Midden-Oosten gingen innemen. Het is verfrissend om te constateren dat zij zich niet laten afleiden door de behoefte toch vooral met terugwerkende kracht 'politiek correct' te zijn. Neen, het tweeslachtige van het westerse optreden lijkt voornamelijk te schuilen in het spanningsveld tussen de noodzakelijke behoefte aan zowel associatie als disassociatie met de lokale samenleving. Hier konden zeer uiteenlopende motieven aan ten grondslag liggen zoals ook moge blijken uit de verschillende personages die in deze bundel aan de orde komen: een gezant van de Verenigde Oostindische Compagnie in Yemen, een reiziger op 'Grand Tour' in Perzië, katholieke missionarissen in de Levant, 'drogmannen' (diplomatieke tussenpersonen) aan het Osmaanse hof en, wellicht nog het meest nadrukkelijk, een vrouwelijke antropoloog op veldonderzoek in Marokko.

De eerste bijdrage is van de hand van C. G. Brouwer en behandelt de zeer onplezierige ervaringen van de Nederlandse koopman Willem de Milde met de lokale Osmaanse autoriteiten in Yemen (1622-1624). Als gevolg van de Nederlandse piraterij werd deze doorsnee agent van de VOC danig in de problemen gebracht. Brouwer verhaalt in een overigens wat moeizaam Engels, hoe De Milde zich steeds meer gaat ergeren aan de Osmaanse gouverneur ter plaatse, Ahmad Fadli Basha. In zijn rapportages bevestigt De Milde het bekende stereotiepe van de 'oosterse despoot': onbetrouwbaar, gewelddadig en gierig. Niet geheel onverwacht constateert Brouwer dat dit beeld schril contrasteert met de positievere interpretatie van de Arabische chroniqueur Kani Shalabi. Hoewel de VOC-agent steeds dieper in de lokale politiek verwickeld raakt, blijkt zijn belangstelling voor de lokale samenleving volledig afwezig. De behoefte om contacten te leggen met de lokale bestuurders wordt slechts ingegeven door pragmatische motieven. Los daarvan wil De Milde het liefst zo snel mogelijk terug naar huis.

In het artikel van Jan de Hond wordt de lezer geconfronteerd met een meer verlicht motief om het Midden-Oosten aan te doen. Het gaat hier om de reizen van de Nederlandse schilder Cornelis de Bruyn (1652-1726/1727) naar de Levant en Perzië. De Bruyn werd gedreven door een mengeling van nieuwsgierigheid en een wens naar culturele vorming. Ondanks dat hij de lokale talen niet beheerst en, zoals gebruikelijk, de bekende clichés van zijn voorgangers herhaalt, blijken zijn commentaren genuanceerd en rijk aan informatie. Volgens de auteur staat De Bruyn hiermede aan het begin van de Verlichting. Tegelijkertijd echter markeert deze nieuwe drang naar kennis en ervaring de verdergaande divergentie tussen de belevingswereld van de Europese waarnemer en zijn Arabische omgeving.

De bijdragen van Johan van Droffelaaren Richard van Leeuwen gaan beide in op de activiteiten van de katholieke missie-orden in de Levant. Van Droffelaar bestudeert vooral de manier waarop de Nederlanders zich ontfemden over de franciscanen en hoe hun protectie-politiek interfereerde met het wel en wee van de wisselende internationale betrekkingen. Zeer wel hierop aansluitend geeft Van Leeuwen in zijn betoog een lokale dimensie aan het opereren van de